

صالح رضایی *

نقش آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در توسعه و اجرای حقوق بین‌الملل

چکیده:

نقش مؤثر آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در توسعه و اجرای حقوق بین‌الملل مربوط به علوم و فناوری هسته‌ای غیر قابل انکار می‌باشد. با این وجود، این نقش به حوزه‌های خاصی هدایت شده و در نتیجه عدم توازن و تعادل در تحقق اهداف آژانس را موجب گردیده است. این سازمان بین‌المللی در راستای تحقق دو هدف توسعه کاربردهای صلح آمیز اتم در سراسر جهان و جلوگیری از انحراف این کاربردها به اهداف نظامی ایجاد شده است. اما در عمل فعالیت‌های آن در تدوین و اجرای مقررات بین‌المللی مربوط، اساساً به هدف دوم آن محدود شده است. نوشته حاضر بر این نظر است که رعایت تعادل و توازن محقق ساختن اهداف آژانس از طریق توسعه و اجرای قواعد و مقررات مربوط کارایی آتی این نهاد مهم بین‌المللی را تضمین خواهد کرد.

واژگان کلیدی:

آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، حقوق بین‌الملل، علوم و فناوری هسته‌ای

* دکتری حقوق بین‌الملل.

Archive of SID

مقدمه

پنجاه سال پیش، با عزم و تصمیم جامعه دولت‌ها، سازمان بین‌المللی (آژانس بین‌المللی انرژی اتمی)^۱ پا به منصفه ظهور گذاشت تا از یک طرف استفاده‌های صلح آمیز علوم و فنون هسته‌ای صلح آمیز در سراسر جهان را توسعه دهد و از طرف دیگر با اعمال نظارت و بازرسی بر فعالیت‌های هسته‌ای دولت‌ها مانع از انحراف این علوم و فنون به مصارف غیر صلح آمیز و نظامی گردد. این سازمان برای محقق ساختن اهداف خود کوشش‌ها و تلاش‌های ممتدی را به عمل آورده و قواعد و مقررات مختلفی را تدوین، تصویب و به اجرا گذاشته است. در طول این مدت، اقدامات و فعالیت‌های آژانس در حفظ صلح و امنیت بین‌المللی قابل تحسین بوده است و در این زمینه تا آنجایی پیش رفت که در نهایت جایزه صلح نوبل را نیز دریافت کرد. نوشته حاضر در نظر دارد ضمن تأمل کلی بر اهداف و ساختار و تشکیلات آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، نقش آن را در توسعه و اجرای حقوق بین‌الملل مورد بررسی و ارزیابی قرار دهد. بررسی و ارزیابی این نقش، میزان تأثیری‌گذار این سازمان در قانونمندی مسائل و موضوعات هسته‌ای و

به تبع آن ایجاد نظم و صلح در جامعه جهانی را روشن خواهد ساخت.

مبحث اول (سابقه شکل‌گیری، اهداف، وظایف، ساختار و تشکیلات آژانس بین‌المللی انرژی اتمی

گفتار اول) سابقه شکل‌گیری آژانس

فکر تأسیس سازمانی بین‌المللی در جهت کنترل و قانونمند کردن کاربردهای علوم و فنون هسته‌ای به آغازین روزهای فعالیت سازمان ملل متحد بر می‌گردد. در جلسه افتتاحیه کمیسیون انرژی اتمی سازمان ملل متحد^۲ در ژوئن ۱۹۴۶، نماینده ایالات متحده آمریکا، آقای باروخ، در قالب طرح خود راجع به کنترل تسلیحات هسته‌ای، ایجاد سازمان بین‌المللی تحت عنوان "مقام بین‌المللی توسعه اتمی"^۳ را مطرح ساخت.^۴ این طرح، تحت تأثیر جریان‌های جنگ سرد قرار گرفت و به نتیجه‌ای نرسید. پس از دستیابی اتحاد شوروی سابق و انگلستان به سلاح‌های هسته‌ای به ترتیب در سالهای ۱۹۴۹ و ۱۹۵۲ و شکست انحصار

^۲ United Nations Atomic Energy Commission

^۳ International Atomic Development Authority

^۴ Paule Szasz, " International Atomic Energy Agency ", Encyclopedia of Public International Law, Vol.5, Elsevier Science Publishers, b.v. the Netherlands-1983, p.52

^۱ International Atomic Energy Agency

دولت شوروی از ژوئیه ۱۹۵۵ به بعد سیاست خود را تغییر داد و وارد مذاکرات اساسنامه آژانس شد. در ۲۷ فوریه ۱۹۵۶، چکاسلواکی، برزیل و هند هم به گروه کشورهای تدوین کنندگان اساسنامه پیوستند. تدوین کنندگان اساسنامه آژانس، به منظور ترغیب دیگر کشورها به استقبال از آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، کنفرانس بین‌المللی را در سال ۱۹۵۵ در شهر ژنو برگزار و در آن کاربردهای مختلف علوم و فنون هسته‌ای صلح آمیز و نقش اساسی این علوم و فنون در آینده را برای کشورها و مردم جهان تشریح نمودند. در این زمینه، رئیس کنفرانس، آقای بابا از هند اظهار داشت: "در دو دهه‌ایند دانشمندان راه آزاد سازی انرژی گذاخت به روش کنترل شده را خواهند یافت. وقتی که چنین اتفاقی رخ دهد، مشکلات انرژی جهان برای همیشه برطرف خواهد شد."^۸

قابل استفاده برای بمب منجر شود، لذا توسعه چنین فعالیت‌هایی در جهان می‌تواند در عمل به تشدید مسابقات تسلیحاتی منجر شود." نک به:

P.Szasz, **law and Practices of International Energy Agency**, legal series, IAEA, Vienna, 1970, p.24.

^۸ United Nations Peaceful Uses of Atomic Energy (proc.Int.Conf.Geneva,1955), Vol. 16, UN, New York (1956)p.35

هسته‌ای ایالات متحده، شرایط بین‌المللی متحول شد و عزم قدرت‌های شرق و غرب تا حدودی جهت ایجاد نهادی بین‌المللی برای کنترل علوم و فنون هسته‌ای جدی‌تر شد. در پی این تحول، رئیس جمهور وقت امریکا، آیزنهاور، طی سخنرانی در مجمع عمومی سازمان ملل متحد به سال ۱۹۵۳، تأسیس سازمان بین‌المللی راجع به انرژی اتمی را پیشنهاد نمود که با استقبال اعضای سازمان مواجه شد. در ابتدا اتحاد شوروی سابق استقبال زیادی از طرح آیزنهاور و تأسیس آژانس بین‌المللی انرژی اتمی ننمود که این امر موجب شد ایالات متحده، همراه با کشورهای انگلستان، فرانسه، کانادا، استرالیا، آفریقای جنوبی، بلژیک و پرتغال، خود موضوع را پیگیری و گروه هشت را برای تهیه و تدوین اساسنامه آژانس تشکیل دهد.^۵ دلیل عدم استقبال اتحاد شوروی این بود که طرح آیزنهاور نمی‌تواند اشاعه سلاح‌های هسته‌ای را پیشگیری کند و لذا بهترین راهکار حذف کامل سلاح‌های هسته‌ای می‌باشد.^۷ اما

^۵ David Fischer, "History of the International Atomic Energy Agency, The First Forty years", printed by IAEA, Vienna, 1997, pp.21-22

^۶ Ibid. p.30

^۷ در این زمینه، دولت شوروی طی نامه‌ای به دولت امریکا

به تاریخ ۳۰ ژانویه ۱۹۵۴ اظهار داشت: "از آنجا که حتی فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز نیز می‌تواند به تولید مواد

که از جانب یا به واسطه آن در اختیار کشورها قرار گرفته می‌شود، به اهداف نظامی منحرف نگردند. مسئولیت‌ها و اختیارات پیش‌بینی شده برای آژانس در اساسنامه، با هدف محقق ساختن دو هدف یاد شده انجام گرفته است. برای محقق ساختن هدف اول، اساسنامه مسئولیت‌ها و اختیارات زیر را برای آژانس مقرر نموده است:

۱. تشویق و کمک در زمینه تحقیق و توسعه کاربردهای انرژی اتمی برای اهداف صلح آمیز در سراسر جهان.
 ۲. فراهم آوردن خدمات، مواد، تجهیزات و تسهیلات مورد نیاز در زمینه تحقیق و توسعه کاربردهای صلح آمیز انرژی اتمی، از جمله تولید انرژی هسته‌ای، با توجه مقتضی به نیازهای مناطق توسعه نیافته جهان.
 ۳. تقویت تبادل اطلاعات علمی و فنی در زمینه کاربردهای صلح آمیز انرژی اتمی.
 ۴. تشویق تبادل و آموزش دانشمندان و متخصصان در زمینه کاربردهای صلح آمیز انرژی اتمی.^{۱۱}
- از طرف دیگر، اساسنامه به آژانس اختیار و مسئولیت داده است که به منظور پیشگیری از انحراف کاربردهای صلح آمیز

سرانجام متن اساسنامه آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، پس از حدود دو سال مذاکره و بررسی در اکتبر ۱۹۵۶ آماده و جهت امضا و تصویب دولت‌ها گشوده شد.^۹ این سند مهم جهانی، در ۲۹ ژوئیه ۱۹۵۷ لازم الاجرا شد و بدین ترتیب تأسیس سازمان بین‌المللی در خصوص علوم و فنون هسته‌ای، که سالها پیش فکر آن مطرح شده بود، محقق گردید.

گفتار دوم (اهداف و وظایف آژانس

آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در راستای محقق ساختن دو هدف " تسریع و توسعه مصارف و کاربردهای انرژی اتمی جهت صلح، سلامت و موفقیت در سراسر جهان" و تضمین اینکه کمک‌های فنی و مالی اعطا شده از جانب آن به کشورهای عضو به « نحوی مورد استفاده قرار نگیرد که به اهداف نظامی منجر شود"، تأسیس شد.^{۱۰} به طوری که ملاحظه می‌شود هدف آژانس از یک طرف ایجابی است که در صدد می‌باشد با اتخاذ اقدامات مناسب کاربردهای صلح آمیز علوم و فنون هسته‌ای در جهان را توسعه و اشاعه دهد. و از طرف دیگر هدف آن سلبی است که با به کارگیری تدابیر مناسب تلاش می‌کند که کمک‌های مالی و فنی هسته‌ای

¹¹ Ibid. Art , III , A, Paras , 1-4

⁹ UNTS .Vol.276,p.4

¹⁰ The Statute of IAEA, Art, 2

علوم و فنون هسته‌ای به اهداف نظامی، تدابیر و اقدامات زیر را به کار بگیرد :

۱. ایجاد و اجرای پادمانها با هدف تضمین عدم انحراف مواد، خدمات، تجهیزات، تسهیلات و اطلاعات (پروژه های آژانس) به اهداف نظامی.

۲. تصویب استانداردهای ایمنی برای حفاظت بهداشت و کاهش خطرات ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز به حیات و اموال و اعمال این استانداردها نسبت به فعالیت آژانس و همین‌طور فعالیت‌های کشورهای که مواد، اطلاعات، منابع مالی و تجهیزات آن توسط آژانس، به نحو مستقیم یا غیر مستقیم فراهم شده است.^{۱۲}

آژانس در انجام مسئولیت‌های خود ملزم شده است بر اساس اصول و اهداف منشور ملل متحد عمل کرده و در خصوص فعالیت‌های خود گزارشاتی را به مجمع عمومی، شورای امنیت و شورای اقتصادی و اجتماعی ملل متحد ارائه دهد. همچنین، آژانس ملزم است در مورد مواد هسته‌ای ویژه دریافت کرده، اقدامات و نظارت‌های خاصی را مقرر نماید تا از عدم انحراف آنها به اهداف نظامی اطمینان حاصل نماید. آژانس باید

منابع خود را به نحوی تخصیص دهد که همه کشورهای جهان، به‌ویژه کشورهای در حال توسعه، از مزایا و کاربردهای صلح آمیز اتم بهره مند شوند و این منابع نباید به دولت‌های عضو که خلاف مقررات اساسنامه عمل می‌کنند، اعطا گردد. و در نهایت، آژانس باید فعالیت‌های خود را در کشورها به نحوی انجام دهد که حقوق حاکمه کشورها مورد توجه و رعایت قرار گیرد.^{۱۳}

اختیارات و مسئولیت‌های آژانس صرفاً از اساسنامه آن ناشی نمی‌شود و دولت‌ها می‌توانند از طریق توافق‌نامه‌های دو یا چند جانبه، مسئولیت‌ها و اختیارات دیگری برای آن پیش بینی نمایند که البته این مسئولیت‌ها و اختیارات باید در چارچوب اهداف آژانس باشد. اساسنامه، امکان توسعه اختیارات و مسئولیت‌های آژانس را از طریق انعقاد توافق‌نامه‌های بعدی فی مابین دولت‌ها پیش بینی نموده است. در عمل، دولت‌ها از این امکان استفاده کرده و با انعقاد معاهدات و موافقت‌نامه‌های بعدی، مسئولیت‌ها و اختیارات جدیدی را برای آژانس پیش بینی نموده‌اند. البته این معاهدات، (همان‌طور که بعداً بیشتر توضیح خواهیم داد)، مسئولیت‌ها و اختیارات آژانس را در حوزه خاصی (پادمان

¹³ Ibid. Art , III , B, Paras , 1-5

¹² Ibid. Art , III , A, Paras , 5,6

شورای حکام، رکن^{۱۶} اجرایی آژانس است که از ۳۵ دولت (۱۳ دولت عضو دائم و ۲۲ دولت عضو غیر دائم) تشکیل شده و هر سال، ۵ بار تشکیل جلسه می دهد. شورای حکام مهم ترین و قوی ترین رکن آژانس به شمار می آید و تهیه بودجه، انتصاب مدیرکل و اجرای پادمان کشورها از جمله مسئولیتها و اختیارات آن می باشد.^{۱۷}

دبیرخانه سومین رکن اصلی آژانس را تشکیل می دهد که در رأس آن مدیرکل قرار دارد که با انتصاب شورای حکام و تصویب کنفرانس عمومی برای مدت ۴ سال انتخاب می شود و انتخاب مجدد او برای دوره های بعد بلاشکال می باشد. در حال حاضر دبیرخانه آژانس دارای ۲۲۰۰ نفر نیروی کاری از ۹۰ کشور جهان می باشد. بیشتر این افراد در مقر آژانس در وین مشغول به کار می باشند و برخی دیگر نیز در ادارات منطقه ای آژانس در تورنتو و توکیو و ادارات رابط در نیویورک و ژنو و همین طور در آزمایشگاههای سایبرزدورف^{۱۸} اتریش و موناکو اشتغال دارند.^{۱۹} دبیرخانه آژانس دارای شش دپارتمان (معاونت) به نام های مدیریت، علوم و کاربردهای هسته ای، انرژی هسته ای،

ها) توسعه داده و زمینه های دیگر، مثل ایمنی فعالیت های هسته ای یا انتقال دانش و فنون هسته ای صلح آمیز، کمتر مورد توجه قرار گرفته است.^{۱۴}

گفتار سوم) ساختار و تشکیلات آژانس

آژانس بین المللی انرژی اتمی، همانند بسیاری از سازمانهای بین المللی دولتی، از سه رکن کنفرانس عمومی، شورای حکام و دبیرخانه تشکیل شده است. کنفرانس عمومی، مهم ترین رکن آژانس محسوب می شود که همه دولت های عضو حق حضور و رای در جلسات آن را دارند. اجلاسهای عادی کنفرانس عمومی هر سال یک بار در مقر آژانس در شهر وین اتریش تشکیل می شود و اجلاس های ویژه آن می تواند به درخواست شورای حکام یا اکثریت اعضا برگزار شود.^{۱۵} انتخاب اعضای غیر دائم شورای حکام، تصویب عضویت دولت ها در آژانس و همین طور تعلیق عضویت آنها، تصویب بودجه پیشنهادی آژانس از سوی شورای حکام، تصویب اصلاحات اساسنامه و تصویب انتصاب مدیرکل آژانس از جمله اصلی ترین اختیارات کنفرانس عمومی محسوب می شود.

¹⁶ Board of Governors

¹⁷ www.iaea.org, Board of Governors

¹⁸ Seibersdorf

¹⁹ www.iaea.org, secretariat

¹⁴ szasz , International Atomic Energy Agency Ibid., p.57

¹⁵ The Statute , Art V , A

ایمنی و امنیت هسته‌ای، همکاری فنی و پادمان و راستی آزمایی^{۲۰} می‌باشد. مدیرکل فعلی آژانس آقای البرادعی از کشور مصر می‌باشد که در سال ۲۰۰۵ برای سومین بار به این سمت انتخاب شد.

مبحث دوم (نقش آژانس در توسعه حقوق بین‌الملل

به نظم کشیدن و قانونمند کردن وقایع و منافع بین‌المللی در برقراری نظم و امنیت بین‌المللی نقش اساسی و قابل ملاحظه ایفا می‌کند. قانونمندی، فضا را بر بی نظمی و هرج و مرج تنگ می‌کند و موجب استقرار صلح و آرامش در جوامع، اعم از ملی و بین‌المللی می‌شود. این دلیل اصلی توجه تدوین کنندگان منشور سازمان ملل متحد به مسئله توسعه تدریجی حقوق بین‌الملل^{۲۱} و تأسیس نهادی به نام کمیسیون حقوق بین‌الملل بوده است.^{۲۲} در کنار کمیسیون حقوق بین‌الملل، خود دولت‌ها و نهادها و سازمانهای بین‌المللی دیگر نیز در توسعه مقررات حقوق بین‌الملل نقش داشته‌اند. آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، از جمله این نهادها محسوب می‌شود که تاکنون تلاش‌ها و اقدامات قابل ملاحظه‌ای را جهت توسعه

حقوق بین‌الملل مربوط به علوم و فنون هسته‌ای به عمل آورده است.^{۲۳} اما اینکه این اقدامات و تلاش‌ها به چه صورت و تا چه میزان انجام گرفته، موضوعاتی می‌باشند که ادامه این مبحث به بررسی و ارزیابی آنها پرداخته است.

صلاحیت آژانس در توسعه حقوق بین‌الملل مربوط به علوم و فناوری هسته‌ای اساساً از اساسنامه آن ناشی می‌شود. اساسنامه به صراحت آژانس را مسئول تدوین مقررات و استانداردهایی در زمینه پادمان (نظارت و بازرسی) فعالیت‌های هسته‌ای و ایمنی این فعالیت‌ها نموده است.^{۲۴} اساسنامه در خصوص پادمان‌ها، آژانس را ملزم نموده است مقرراتی را تدوین کرده و به اجرا گذارد تا اطمینان حاصل کند که مواد قابل شکافت یا دیگر مواد، خدمات، تجهیزات، تسهیلات و اطلاعات ارائه شده آژانس به دولت‌ها (پروژه های آژانس) به اهداف نظامی منحرف نخواهد شد.^{۲۵} در زمینه ایمنی فعالیت‌های هسته‌ای آژانس مسئول شده است که با تدوین و توسعه و اجرای استانداردها و

²³ Hans Blix "The Role of the IAEA in Development of International law ", *Nordic journal of International law*, 1989 , vol. 58 , pp . 231 -242

²⁴ The statute , Art. III.A.5,6

²⁵ Carlton Stoiber et al, " *Handbook on Nuclear Law* ", IAEA, 2003, P. 121

²⁰ Safeguard and Verification

²¹ Charter of United Nations Organization, Art, 13

²² <http://www.un.org,law,ilc introduction>

به طور کلی آژانس در توسعه حقوق بین‌الملل هسته‌ای به دو شیوه تدوین و توسعه مقررات بین‌المللی نرم، و تدوین و توسعه مقررات بین‌المللی سخت یا الزام آور عمل نموده که ادامه‌این مبحث، طی دو گفتار جداگانه، به بررسی و ارزیابی آن پرداخته است.

گفتار اول (توسعه حقوق بین‌الملل نرم

واژه «حقوق نرم»^{۲۸} به اسناد و مقررات شبه حقوقی اطلاق می‌شود که آثار الزام آور حقوقی نداشته و یا آثار الزام آور آنها بسیار ضعیف تر از «حقوق سخت»^{۲۹} می‌باشد.^{۳۰} برخی از قطعنامه و اعلامیه‌های سازمانهای بین‌المللی حقوق نرم محسوب می‌شوند. استانداردها و مقررات توصیه‌ای آژانس بین‌المللی انرژی اتمی هم از جمله مصادیق حقوق نرم شناخته شده‌اند. البته اساسنامه، این استانداردها و مقررات را به طور مطلق غیر الزام آور تلقی نکرده و در موارد فعالیت‌های هسته‌ای خود آژانس و فعالیت‌های هسته‌ای دولت‌هایی که با کمک‌های فنی و مالی مستقیم یا غیر مستقیم آژانس فراهم آمده‌اند، اعمال و اجرای آنها را الزامی دانسته است.^{۳۱}

مقررات خاصی، ایمنی فعالیت هسته‌ای کشورهایی را که دانش، مواد، تجهیزات و تسهیلات آن فعالیت‌ها توسط آژانس فراهم آمده است، تضمین نموده و خطرات و ضررهای احتمالی ناشی از این فعالیت‌ها به انسان و محیط زیست را مرتفع کرده و یا به حداقل ممکن رساند.^{۲۶} در این دو حوزه، آژانس تاکنون استانداردها و مقررات متعددی را تهیه و تدوین کرده است که در ادامه به تفصیل به آنها خواهیم پرداخت.

به غیر از اساسنامه، در مواردی هم، صلاحیت آژانس در توسعه حقوق بین‌الملل مربوط به کاربردهای علوم و فنون هسته‌ای از مقررات دیگر معاهدات یا موافقت‌نامه‌های بین‌المللی ناشی شده است. معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای از جمله معاهداتی است که مسئولیت‌هایی را برای آژانس در زمینه توسعه حقوق بین‌الملل پیش بینی نموده است. سند نمونه ۱۵۳ و پروتکل نمونه راجع به پادمانها از جمله مقررات تهیه و تدوین شده آژانس محسوب می‌شود که مبانی حقوقی آنها از معاهده یاد شده نشئت گرفته است.^{۲۷}

²⁶ Fischer , Ibid., p.184

²⁷ R.Rometsch, "Development IAEA Safeguard System for NPT" Peaceful Uses of Atomic Energy, (proc.4th Int.Conf-Geneva,1971), vol.9.UN.Geneva, (1971), pp 386-396

²⁸ Soft law

²⁹ Hard law

³⁰ "Soft Law", in <http://www.wikipedia.org>

³¹ The IAEA Statute, Art , III , A , 5-6

استانداردها و مقررات توصیه‌ای آژانس، با اینکه (البته به غیر از موارد اشاره شده) غیر الزام آور می‌باشند، اما در اغلب موارد از سوی دولت‌ها رعایت و به اجرا گذاشته شده است.

همچنین، در اغلب موارد این استانداردها و مقررات پس از مدتی به حقوق سخت تبدیل و در مقررات معاهدات و سایر اسناد بین‌المللی الزام آور پذیرفته شده اند.^{۳۲}

دبیرخانه آژانس نقش اصلی را در تهیه و تدوین استانداردها و مقررات یاد شده ایفا می‌کند. این مقررات و استانداردها، پس از تهیه و تدوین در مواردی توسط مدیر کل و در مواردی هم توسط شورای حکام یا کنفرانس عمومی آژانس تصویب می‌شوند.^{۳۳} در حال

حاضر مقررات توصیه‌ای و غیر الزام آور آژانس زمینه‌های گسترده‌ای را در بر می‌گیرد که می‌توان به مقررات آژانس در خصوص ایمنی نیروگاه‌های هسته‌ای^{۳۴}،

مختلف ایمنی نیروگاه‌های هسته‌ای نموده و در این زمینه تاکنون بیش از ۲۵ سند در قالب استانداردهای ایمنی تهیه و تصویب کرده است. علیرغم غیر الزام آور بودن این اسناد، بیشتر آنها از سوی اعضای آژانس پذیرفته و به اجرا گذاشته شده است. برای ملاحظه متن این اسناد نگاه کنید به

<http://www-ns.iaea.org/standards>:
^{۳۲} Hans Blix, Ibid., pp.240-241
^{۳۳} "IAEA Safety Standards" in <http://www.iaea.org/standards>

^{۳۴} آژانس بیشترین تلاش خود را صرف ابعاد و جنبه‌های

سایر اسناد مربوط در این زمینه در سایت اینترنتی اشاره شده در زیرنویس شماره ۳۴ موجود می‌باشد.
^{۳۷} در این زمینه می‌توان به اسناد زیر اشاره کرد:
 - Decommissioning of facilities Using Radioactive Materials Requirements, **Safety standards series**, No.ws-R-5 December 2006
 - Decommissioning of Nuclear Fuel Cycle Facilities Guide, **Safety Standards Series**, No.ws-G-2-4
 سایر اسناد مربوط در این زمینه در سایت اینترنتی اشاره شده در زیرنویس شماره ۳۴ موجود می‌باشد.
^{۳۸} در این زمینه می‌توان به سند مهم زیر که علاوه بر آژانس، دیگر سازمان‌های بین‌المللی نیز در تدوین آن نقش داشتند، اشاره کرد:

ایمنی راکتورهای هسته‌ای تحقیقاتی^{۳۵}،
 ایمنی تأسیسات چرخه سوخت هسته‌ای^{۳۶}،
 ایمنی از کاراندازی تأسیسات هسته‌ای^{۳۷}،
 حفاظت انسانها در برابر پرتوهای هسته‌ای^{۳۸}،

^{۳۵} در این خصوص می‌توان به اسناد زیر اشاره نمود:

- Commissioning of Research Reactor Safety Guide, **Safety Standards Series**, No.NS-G-4.2, 7 March 2007.

- Safety of Research Reactor Safety Requirements, **Safety Standards, series**, No.NS-G-4.1, 7 December 2006

برای ملاحظه متن دیگر اسناد توصیه‌ای آژانس در زمینه ایمنی راکتورهای هسته‌ای تحقیقاتی نگاه کنید به:

<http://www-ns.iaea.org/standards>

^{۳۶} در این خصوص می‌توان به اسناد زیر اشاره نمود:

-Safety Assessment for Spent Fuel Storage Facilities: A safety practice, **safety series**, No.118,24 Feb.1995.

-Decommissioning of Nuclear Fuel Cycle Facilities Guide, **Safety Standards series**, No.ws-G-2,4, July 2007.

برای ملاحظه متن سایر اسناد مربوط رجوع کنید به سایت اینترنتی آژانس بین‌المللی انرژی اتمی به نشانی اشاره شده در زیرنویس شماره ۳۴

^{۳۷} در این زمینه می‌توان به اسناد زیر اشاره کرد:

- Decommissioning of facilities Using Radioactive Materials Requirements, **Safety standards series**, No.ws-R-5 December 2006

- Decommissioning of Nuclear Fuel Cycle Facilities Guide, **Safety Standards Series**, No.ws-G-2-4

سایر اسناد مربوط در این زمینه در سایت اینترنتی اشاره شده در زیرنویس شماره ۳۴ موجود می‌باشد.

^{۳۸} در این زمینه می‌توان به سند مهم زیر که علاوه بر

آژانس، دیگر سازمان‌های بین‌المللی نیز در تدوین آن نقش داشتند، اشاره کرد:

زمینه ها، از جمله توسعه و انتقال بین‌المللی علوم و فناوری هسته‌ای صلح آمیز- که از جمله اهداف و وظایف آن بر اساس اساسنامه می‌باشد- آژانس بر تدوین و توسعه چنین مقرراتی اهتمام جدی نورزیده است. عدم توجه آژانس به اهداف و وظایف خود در توسعه کاربردهای صلح آمیز اتم - که البته نقش برخی از قدرت‌های بزرگ در این بی‌توجهی مهم بوده است - به مرور زمان عدم تعادل در تحقق اهداف آژانس را موجب شده و چالش‌هایی را برای نظام عدم اشاعه هسته‌ای به‌وجود آورده است.

گفتار دوم (توسعه مقررات بین‌المللی

الزام آور

علاوه بر توسعه مقررات نرم، آژانس در توسعه حقوق بین‌الملل الزام آور در زمینه های مختلف علوم و فناوری هسته‌ای نیز نقش قابل ملاحظه‌ای ایفا نموده است. البته، همان‌طور که اشاره شد، در موارد زیادی منشأ قواعد و مقررات الزام آور تهیه و تدوین شده از سوی آژانس، مقررات نرم یا غیر الزام آور آن بوده است. آژانس تاکنون در زمینه های جبران زیانهای ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای^{۴۳}، پادمان و راستی‌آزمایی

اعلام فوری حوادث هسته‌ای و کمک‌رسانی در مواقع حوادث هسته‌ای و فوریت‌های رادیولوژیکی^{۳۹}، حمل و نقل ایمن مواد رادیواکتیو^{۴۰}، حفاظت مواد و تأسیسات هسته‌ای^{۴۱} و ایمنی و امنیت منابع (چشمه های) رادیو اکتیو^{۴۲} اشاره نمود. میزان و حجم مقررات توصیه آژانس، در مقایسه با مقررات الزام آور و سخت آن، گسترده بوده و زمینه های بیشتری را در بر می‌گیرد. مقررات توصیه‌ای آژانس اغلب در دو زمینه ایمنی و امنیت فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز تهیه و تصویب شده و در سایر

- International Basic Safety Standards for Protection Against Ionizing Radiation and for Safety of Radiation Sources, **safety series**, No.115, CD March 2004

برای ملاحظه اسناد دیگر در زمینه حفاظت در برابر پرتوها رجوع شود به نشانی سایت اینترنتی اشاره شده در زیرنویس
۳۴

۳۹
برای ملاحظه متن اسناد توصیه ای آژانس در این زمینه نگاه شود به :

- M.Elbaradaei et al, **International Law of Nuclear Energy : Basic Documents**, vol.2 1993

۴۰
در این زمینه می توان به سند زیر اشاره کرد :

- Regulation for Safe Transport of Radioactive Material, Safety Requirements, Safety Standards Series.

⁴¹ IAEA Recommendations on Physical Protection of Nuclear Material and Facilities, Infirc, 225, 2001.

⁴² Code of Conduct on Safety and Security of Radioactive Sources, 2001

⁴³ Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage (1963) and Its Protocol (1997)

فعالیت‌های هسته‌ای^{۴۴}، حفاظت فیزیکی از مواد و تأسیسات هسته‌ای و رادیواکتیو^{۴۵}، اعلام فوری حوادث هسته‌ای و کمک رسانی به هنگام وقوع چنین حوادثی^{۴۶}، ایمنی نیروگاه‌های هسته‌ای^{۴۷}، ایمنی سوخت مصرف شده و پسمان رادیواکتیو^{۴۸}، مقررات بین‌المللی الزام آور تهیه و تدوین نموده است^{۴۹}. صلاحیت آژانس در تدوین چنین مقرراتی از اهداف، مسئولیت‌ها و صلاحیت کلی آن مبنی بر قانونمند کردن علوم و فناوری هسته‌ای ناشی می‌شود. به غیر از اساسنامه در مواردی مبنای اعطای چنین صلاحیتی سایر معاهدات و توافقات بین‌المللی بوده است. اقدامات و تلاش‌های آژانس در تدوین و توسعه مقررات بین‌المللی الزام آور در زمینه‌های مختلف علوم و فناوری هسته‌ای در پیدایش شاخه‌ای جدید از حقوق بین‌الملل تحت عنوان «حقوق

بین‌الملل هسته‌ای»^{۵۰} تأثیر اساسی داشته است.

حادثه ۱۹۸۶ نیروگاه هسته‌ای چرنوبیل نقطه عطفی در فعالیت‌ها و تلاش‌های آژانس جهت توسعه حقوق بین‌الملل الزام آور محسوب می‌شود. قبل از این تاریخ، آژانس صرفاً دو سند الزام آور را در زمینه جبران خسارت هسته‌ای و حفاظت فیزیکی مواد هسته‌ای تدوین کرد و به تصویب رساند. اما در پی وقوع این حادثه، فعالیت‌های آژانس در ایجاد و توسعه قواعد و مقررات بین‌المللی الزام آور شدت گرفت. به طوری که آژانس توانست در مدت ۱۱ سال (از سال ۱۹۸۶ الی ۱۹۹۷) ۷ سند بین‌المللی الزام آور در زمینه‌های اعلام حوادث هسته‌ای و کمک رسانی به این حوادث، ایمنی هسته‌ای، ایمنی سوخت مصرف شده و پسمان رادیواکتیو و خسارات هسته‌ای تدوین و به اجرا درآورد^{۵۱}. مقایسه تعداد این اسناد و مدت زمان تهیه و تدوین آنها با تعداد و مدت زمان اسناد مدون

⁴⁴ INFCIRC 153 and INFCIRC 540.

⁴⁵ Convention on Physical Protection of Nuclear Material and facilities (2005)

⁴⁶ Convention on Early Notification of Nuclear Accident and Assistance in Case of a Nuclear Accidents and Radiological Emergency , 1986.

⁴⁷ Convention on Nuclear Safety , 1994

⁴⁸ Joint Convention on Safety of Spent fuel and Radioactive Waste Management , 1997

⁴⁹ برای ملاحظه متن این اسناد الزام آور رجوع شود به :

<http://www.iaea.org/puplication/Document/conventions>

⁵⁰ International Nuclear Law

⁵¹ Johan Rautenbach , Wolfram, Tonhauser and Anthony Wetherhal, "Overview of the International Legal Framework Governing the Safe and Peaceful Uses of Nuclear Energy : some practical steps", pp.7-8, in **International Nuclear Law in post-Chernobyl period** , jointly published by OECD Nuclear Energy Agency and IAEA, 2005, in <http://www.nea.fr>

آژانس در این خصوص یک نقش نظارتی - پلیسی است و در میان سازمانهای بین المللی دولتی از جمله معدود سازمانهایی است که دارای چنین نقش و مسئولیتی می باشد. در سایر زمینه های هسته ای، مانند ایمنی هسته ای یا اشاعه کاربردهای صلح آمیز اتم، آژانس یا دارای چنین مسئولیتی نیست یا به صورت محدود است و حوزه اختیارات آنها محدود و اغلب دبیرخانه ای و در مقام هماهنگی بوده است. به غیر از اساسنامه آژانس، معاهدات بین المللی در وهله اول و سپس قطعنامه های شورای امنیت سازمان ملل تأثیر به سزایی در اعطای نقش نظارتی و پلیسی به آژانس داشته اند.^{۵۴}

گفتار اول (نقش آژانس در اجرای حقوق بین الملل مربوط به جلوگیری از اشاعه تسلیحات هسته ای

در این زمینه، اساسنامه یک صلاحیت مشروط به آژانس اعطا نموده است. بدین ترتیب که آژانس در مورد آن دسته از فعالیت های هسته ای می تواند حقوق بین الملل را به اجرا در آورد که آن فعالیت ها با مساعدت های فنی و مالی مستقیم یا غیر مستقیم آژانس فراهم آمده باشد.^{۵۵}

قبل از حادثه چرنوبیل، به خوبی نقش و تأثیر این حادثه را در شدت بخشیدن به فعالیت های آژانس در توسعه حقوق بین الملل الزام آور نشان می دهد. به غیر از زمینه های فوق، که اسناد مربوط آنها توسط خود آژانس تهیه شد و به تصویب رسید، در مواردی آژانس در تدوین اسناد بین المللی دیگری که سازمانهای بین المللی دیگر متولی تدوین آنها می باشند، نقش مؤثر داشته است. کمک های آژانس به سازمان بین المللی کار در تدوین کنوانسیون حفاظت کارگران در برابر پرتوهای هسته ای^{۵۲} و کمک به مجمع عمومی سازمان ملل در تهیه و تدوین کنوانسیون منع اعمال تروریسم هسته ای^{۵۳} از جمله این موارد به شمار می آید.

مبحث سوم (نقش آژانس بین المللی انرژی اتمی در اجرای حقوق بین الملل

برخلاف نقش آژانس در ایجاد حقوق بین الملل که زمینه های نسبتاً متعددی از فعالیت های هسته ای را در بر می گیرد، نقش آژانس در اجرای حقوق بین الملل اساساً به حوزه مشخصی (جلوگیری از اشاعه تسلیحات هسته ای) محدود شده است. نقش

⁵² Radiation Protection Convention (1960) in <http://en.wikipedia.org>

⁵³ Report of the ADHOC Committee on International Convention for Suppression of Act of Nuclear Terrorism A/59/766,4 April 2005

⁵⁴ Stoiber et al, Handbook on Nuclear Law, pp.125-125

⁵⁵ The IAEA Statute , Art III.A.5

دولت‌های عضو آژانس متعهد شده‌اند که مواد و تجهیزات هسته‌ای دریافتی از آژانس را به اهداف نظامی منحرف ننموده و آنها را صرفاً برای مصارف صلح آمیز به کار گیرند. آژانس مسئولیت اجرای مقررات بین‌المللی در این خصوص را به عهده دارد و در مواردی که بازرسان آن تخلفی را مشاهده کنند، ملزم به گزارش آنها از طریق مدیرکل به شورای حکام می‌باشند. شورای حکام پس از تأیید تخلفات دولت مربوط، ضمن انجام اقداماتی علیه دولت متخلف، از قبیل درخواست استرداد مواد و تجهیزات از سوی آن دولت و یا تعلیق عضویت آن در آژانس، مراتب عدم رعایت پادمان را به شورای امنیت، مجمع عمومی و سایر اعضا گزارش خواهد کرد.^{۵۶} تاکنون، شورای حکام موضوع دولتی را به جهت تخلف از مقررات پادمانی ناشی از پروژه های آژانس به شورای امنیت گزارش نداده یا دیگر تنبیهات مقرر در اساسنامه را در مورد آن اعمال نکرده است.

با انعقاد برخی از معاهدات بین‌المللی، از جمله معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای، اختیارات و صلاحیت‌های آژانس در اجرای حقوق بین‌الملل مربوط به جلوگیری از اشاعه تسلیحات هسته‌ای افزایش پیدا کرد.

معاهده عدم اشاعه هسته‌ای، دولت‌های فاقد سلاح هسته‌ای عضو را به امتناع از دستیابی به این سلاح‌ها متعهد نمود و آنها را به پذیرش نظارت‌ها و بازرسی‌های آژانس ملزم ساخت. از طرف دیگر، این معاهده به آژانس مسئولیت داد که با اعمال پادمان و راستی‌آزمایی فعالیت‌های هسته‌ای این دولت‌ها، مانع از دستیابی آنها به تسلیحات اتمی شود.^{۵۷} در حال حاضر، آژانس این مسئولیت خود را در قالب مقررات مفصل پادمان ۱۵۳ اعمال می‌کند. پس از دهه ۱۹۹۰، اختیارات و مسئولیت‌های اجرایی آژانس بر اساس این معاهده با تدوین برنامه ۹۳+۲ و پروتکل الحاقی توسعه پیدا کرد. این پروتکل محدودیت‌های قابل ملاحظه‌ای را بر حاکمیت دولت‌ها تحمیل می‌کند که در تاریخ معاهدات بین‌المللی کم سابقه است.^{۵۸} به غیر از معاهدات و توافقنامه‌های بین‌المللی، در مواردی هم قطعنامه شورای امنیت سازمان ملل متحد مسئولیت‌ها و اختیاراتی را برای آژانس در زمینه اجرای حقوق بین‌الملل مربوط به جلوگیری از اشاعه

⁵⁷ Treaty on Non proliferation of Nuclear Weapons, Art, III

^{۵۸} صالح، رضائی " تقویت نظارت‌های بین‌المللی بر فعالیت‌ها ی هسته‌ای کشورها " فصل‌نامه امنیت ملی، زمستان

⁵⁶ Ibid. Art, XII

اجرای مقررات بین‌المللی مربوط را پیدا کرده است. بر اساس اساسنامه، مسئولیت آژانس در اجرای مقررات و استانداردهای مربوط به ایمنی، به پروژه‌های آژانس محدود شده است و در مواردی که فعالیت‌های هسته‌ای دولت‌ها از پروژه‌های آژانس تأمین نمی‌شود، صلاحیت اعمال و اجرای این استانداردها و مقررات را ندارد. با اینکه بعد از انعقاد اساسنامه آژانس و به‌ویژه بعد از حادثه نیروگاه چرنوبیل، معاهدات بین‌المللی متعددی در زمینه ایمنی فعالیت‌های هسته‌ای تهیه و تصویب شده، با وجود این، در هیچ کدام از این معاهدات مسئولیت و اختیاراتی برای آژانس در اجرای مقررات این اسناد پیش‌بینی نگردیده است.^{۵۹} در زمینه توسعه کاربردهای صلح‌آمیز اتم در سراسر جهان، که از جمله اهداف مهم آژانس به شمار می‌آید، مقررات بین‌المللی مفصلی همانند مقررات مربوط به جلوگیری از اشاعه هسته‌ای و پادمان مقرر نگردیده و صرفاً مقررات اختصاری در ضمن مقررات معاهده ۱۹۶۸ منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای گنجانده شده است. متأسفانه مقررات این معاهده در زمینه انتقال بین‌المللی تکنولوژی صلح‌آمیز مقرراتی فاقد ضمانت اجرای مؤثر

تسلیحات هسته‌ای پیش‌بینی نموده است. قطعنامه‌های شورای امنیت در مورد برنامه‌های هسته‌ای عراق، کره شمالی و اخیراً جمهوری اسلامی ایران از جمله قطعنامه‌هایی می‌باشد که مسئولیت‌هایی فراتر از معاهدات بین‌المللی برای آژانس در اجرای مقررات بین‌المللی پیش‌بینی کرده است. صلاحیت‌ها و اختیارات آژانس در زمینه اجرای حقوق بین‌الملل مربوط به جلوگیری از اشاعه تسلیحات هسته‌ای به نسبت سال ۱۹۵۷ (سال تأسیس آژانس) به شدت افزایش یافته و این در حالی است که چنین اختیاراتی به آژانس در زمینه‌های اشاعه جهانی کاربردهای صلح‌آمیز اتم و ایمنی فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز یا اعطا نشده و یا کمتر اعطا شده و این موجب عدم توازن و تبعیض در اجرای اهداف آژانس شده است.

گفتار دوم (صلاحیت‌ها و اختیارات اجرایی آژانس در سایر زمینه‌های هسته‌ای

آژانس در اجرای سایر مقررات مربوط به فعالیت‌های هسته‌ای دولت‌ها، دارای مسئولیت و اختیارات کمتری است. در حوزه ایمنی فعالیت‌های هسته‌ای که از جمله اهداف و وظایف آژانس محسوب می‌شود، آژانس صرفاً در موارد محدودی صلاحیت

بوده و برای آژانس صلاحیت و اختیاراتی در این زمینه پیش بینی نشده است. در حال حاضر اجرای مقررات معاهده در توسعه کاربردهای صلح آمیز اتم، بیشتر تابع تعاملات حقوقی دو جانبه و ملاحظات سیاسی می‌باشد.

ملاحظات پایانی

آژانس در طول حیات پانجاه ساله خود نقش قابل ملاحظه و قابل تحسینی را در توسعه و اجرای حقوق بین‌الملل حاکم بر علوم و فنون هسته‌ای ایفا نموده است. با وجود این، آژانس در ایفای این نقش خود، همانند سایر سازمانها و نهادهای بین‌المللی، تابع اراده برخی از بازیگران اصلی بین‌المللی و اعمال نفوذ آنها بوده است. در سال ۱۹۵۷، آژانس در راستای تحقق دو هدف بزرگ جلوگیری از انحراف مواد و تجهیزات هسته‌ای به اهداف نظامی و اشاعه بین‌المللی کاربردهای صلح آمیز علوم و فنون هسته‌ای تأسیس شد، اما اراده قدرت‌های بزرگ مسیر فعالیت این نهاد بین‌المللی را به حوزه‌های مورد نظر خود تغییر دادند و در گذر زمان موجب عدم تعادل و توازن در تحقق اهداف آن شدند. در نتیجه چنین اعمال نفوذی، به تدریج اراده آژانس در تدوین و توسعه مقررات بین‌المللی جهت توسعه جهانی

کاربردهای صلح آمیز اتم کمرنگ شد و مقررات مربوط به اساسنامه به مرور زمان به فراموشی گرایید و یا به عبارت دیگر در عمل منسوخ گردید. نقش آژانس در اجرای حقوق بین‌الملل نیز کم و بیش به سرنوشت نقش آن در توسعه این حقوق دچار شد و مسئولیت آژانس اساساً به اجرای حقوق بین‌الملل حاکم بر جلوگیری از اشاعه تسلیحات اتمی محدود گشت. امروزه، مسئولیت‌ها و فعالیت‌های آژانس با آن اهداف و مسئولیت‌هایی که در سال ۱۹۵۷ بر عهده آن گذاشته شد، هماهنگ نمی‌باشد. این فاصله گرفتن از اهداف و مسئولیت‌های اولیه، به نوبت خود موجب چالش‌هایی در مبانی نظام عدم اشاعه تسلیحات هسته‌ای شده است. اعمال نفوذهای ناروای برخی قدرت‌های بزرگ بر آژانس بین‌المللی انرژی اتمی و هدایت دادن آن در جهت منافع و اهداف خود، اعتبار و منزلت این نهاد بین‌المللی را در نزد دیگر دولت‌ها تضعیف کرده است. این اعمال نفوذها همچنان ادامه دارد و اقدامات سیاسی شورای حکام آژانس در مورد پرونده هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران از نمونه‌های اخیر آن محسوب می‌شود. آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، سازوکار اجرایی نظام عدم اشاعه تسلیحات اتمی محسوب می‌شود و متوازن و

متعادل عمل نمودن آن می‌تواند در تداوم کارایی این نظام مؤثر واقع شود. در چند سال اخیر، قدرت‌های بزرگ با استفاده ابزاری از اختیارات و مسئولیت‌های آژانس موجب دور شدن آژانس از اهداف اولیه‌اش شده‌اند. ایجاد تعادل و توازن در اجرای اهداف آژانس، رمز کارایی این نهاد بین‌المللی محسوب می‌شود و بدون چنین تعادل و توازنی پایه‌های نظام حقوقی حاکم بر علوم و فنون هسته‌ای متزلزل خواهد شد.

Archive of SID